

HISTORIJSKI ZBORNIK XXIX—XXX, 1976—77, ŠIDAKOV
ZBORNIK, 585 str.

Pokraj prošle godine izašao je iz štampe u izdanju Saveza povijesnih društava Hrvatske najnoviji broj *Historijskog zbornika* koji je u cijelosti posvećen 75. godišnjici života istaknutoga hrvatskog historičara prof. dra Jaroslava Šidaka i 30. godišnjici njegova uređivanja *Historijskog zbornika*.

Riječ je, naime, o zbirci članaka koja sadrži ukupno četrdeset sedam priloga kojih su autori bivši Šidakovi učenici, suradnici i historičari iz zemlje i inozemstva što su se bavili istim istraživačkim pitanjima, a s kojima je Šidak u tijeku svog djelovanja došao u kontakt.

Osim Jaroslavu Šidaku, u znak zahvalnosti za njegov golem doprinos razvoju poslijeratne hrvatske historiografije, ta je zbirka članaka, kako doznajemo iz uvodnog priloga Mirjane Gross pod naslovom »U povodu 75-godišnjice života Jaroslava Šidaka« (1—11), namijenjena svim njegovim nekadašnjim studentima, njegovim suradnicima, poznavateljima njegova rada, i najzad najmlađoj generaciji koju bivši Šidakovi učenici, prenoseći joj na nov način njegove rezultate i poticaje, pripremaju za odgovorno i nimalo lako zvanje historičara.

U spomenutom članku, čija je zadaća bila ukratko informirati čitaoce o Šidakovu životnom putu i o njegovom dugogodišnjem izuzetno plodnom znanstvenom radu, M. Gross posebno je istakla kako su njegova istraživanja, zahvaljujući prije svega strogoj i dosljednoj primjeni metoda i tehnike historijske znanosti te širini njegova znanstvenog interesa — do početka pedesetih godina usmjerena pretežno na bosanski srednji vijek s posebnim težištem na problematici »Crkve bosanske«, a kasnije uglavnom na probleme novovjekovne povijesti, posebno 19. stoljeća — dala niz rezultata trajne vrijednosti koji, u cjelini, imaju izuzetno značenje za proučavanje hrvatske i južnoslavenske povijesti i u srednjem i u novom vijeku.

Ali, istakla je M. Gross, Šidakov historiografski opus — koji uz niz rasprava o problemu heretičke »Crkve bosanske« obuhvaća i brojne priloge iz povijesti hrvatskog naroda u 16, 17. i 18. stoljeću, studije o ilirizmu i o hrvatskom pokretu 1848/9, članke o idejnim i političkim kretanjima u 19. stoljeću, o značajnijim povijesnim ličnostima i napokon radove iz historije historiografije — nije jedini oblik njegova djelovanja na području historijske znanosti. U nastojanju da je unaprijedi, ne samo da je obavljao niz organizacijskih poslova nego je i kontinuirano radio na odgoju znanstvenog kadra pri čemu je također došao do izražaja široki profil njegova znanstvenog interesa. O tome, osim činjenice da se među njegovim učenicima nalaze stručnjaci za različita područja historijskog istraživanja, od medievista do specijalista za najnoviju povijest, na posredan način govori i ta zbirka članaka.

Na navedeni tekst M. Gross nadovezuje se »Bibliografija radova prof. dra Jaroslava Šidaka« (12—19), koja je nadopuna bibliografiji objavljenoj u *Historijskom zborniku*, XIX—XX, 1966—67, 1—8.

U tome je broju *Historijskog zbornika*, kako sam već spomenuo, objavljeno četrdeset sedam znanstvenih radova koji se prema razdobljima na koja se odnose, odnosno prema predmetu njihova sadržaja mogu svrstati u četiri grupe: 1) prilozi koji se bave problemima srednjovjekovne povijesti, 2) prilozi koji obrađuju pojedina pitanja iz razdoblja 16–18. i prve polovice 19. stoljeća, 3) prilozi koji se odnose na razdoblje druge polovice 19. i prvu polovicu 20. stoljeća, i 4) radovi iz metodologije historije, pomoćnih povijesnih znanosti i povijesti umjetnosti.

Prvoj grupi pripadaju: Peter Ratkoš, Vznik kultu Ondreja – Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok (77–86), Lujo Margetić, Neki aspekti razvoja organa suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII i XIII stoljeću (87–100), Franjo Šanjek, Katarsko-dualistička inicijacija u srednjem vijeku (101–111), Milan Loos, Les derniers Cathares de l'Occident et leurs relations avec l'Église patarine de Bosnie (113–126), Muhamed Hadžijahić, O vezama islamiziranih bogumila s hrvatskim i slovenskim protestantima (127–132), Wayne S. Vucinich, Bilećke rudine (133–138), Tomislav Raukar, Cives, habitatores for-nenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima (139–150), Josip Adamček, Rovišćanski predijalci (151–159) i Ivan Kampuš, Odnosi grofova Celjskih i zagrebačkog Gradeca (161–180).

Drugu grupu čine: Bogumil Hrabak, Uskočke akcije krajišnika na ušću Neretve (181–191), Ivan Golub, Juraj Križanić u Carigradu (193–202), Danilo Klen, Pokršćavanje »turske« djece u Rijeci u XVI i XVII stoljeću (203–207), Miroslav Bertoša, Gospodarsko stanje u Istri nakon uskočkog rata (209–223), Fedor Močanin, »Statuta valachorum« od 14. aprila 1667. (225–232), Ante Josip Soldo, Prilog ekonomsko-društvenoj borbi donjeg Poneretavlja oko iskorištavanja ribolova polovicom XVIII stoljeća (241–250), Igor Karaman, Zagrebački trgovci u 17. i 18. stoljeću (251–262), Slavko Gavrilović, Svilarstvo u Osijeku u drugoj polovici XVIII veka (263–268), Andre Arató, Mađarsko-slavenske kulturne veze u prvoj polovini 19. stoljeća (269–284), Elinor Murray Despalatović, Ljudevit Gaj između kulture i politike (285–293), Václav Žáček, Tajni poljski agenti u Hrvatskoj prije 1848. (295–307) i Ina I. Leščilovskaja, Idejno politički sadržaj lista »Slavenski Jug« (1848–49) (309–318).

U treću grupu valja ubrojiti: Nikša Stančić, Odnos socijalnog porijekla i izbora svećeničkog odnosno svjetovnog zvanja kod učenika franjevačke gimnazije u Sinju 1854–1864. godine (319–330), Mirjana Gross, »Ideja jugoslovenstva« Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860–1862) (331–345), Petar Strčić, O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća (347–364), V. I. Frejdzon, Ruski konzularni izvještaji iz Dubrovnika o položaju u Dalmaciji u 60-im i 70-im godinama 19. st. (365–376), Miroslava Despot, Nekoliko podataka o prilikama u zagrebačkoj tvornici koža 70-ih godina 19. stoljeća (377–383), Trpimir Macan, Pogledi Miha Klaića na prilike u sjevernoj Hrvatskoj od osnutka Neodvisne narodne stranke do 1894. (385–395), Dragutin Pavličević, Seljački nemiri u stubičkom kraju 1883. godine (397–407), Dušan Kermavner, Stjepana Radića odmik od carske Rusije leta 1909 v slovenski presoji (409–417), Charles Jelavich, Zemljopis Srbije i srpskih zemalja: an episode in Austro-Serbian relations, 1907–1912. (419–429), Richard Georg Plaschka, »... a strilet nebudem!« (431–437), Novica Rakočević, O jugoslavenskoj misli u Crnoj Gori do prvog svjetskog rata

(439–446), Henryk Batowski, Hrvati i Poljaci u okviru Austro-Ugarske Monarhije (447–454), Dragoslav Janković, O odnosima Jugoslavenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini (455–468), Dragovan Šepić, Stav Jugoslavenskog odbora prema Stockholmskoj konferenciji 1917. godine (469–480), Ljuben Lape, Stav privremenog predstavništva bivše ujedinjene Unutarnje makedonske revolucionarne organizacije na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine (481–491), Marijan Maticka, Obilježja »Gospodarske sloge« u početku njezine djelatnosti (493–502), Ljubo Boban, Programatska rezolucija Demokratske stranke (lipanj 1937) (503–515), Bogdan Krizman, Završni pregovori o pristupu Jugoslavije Trojnom paktu 1941. god. (517–527), Hrvoje Matković, Prilog proučavanju masonske organizacije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (529–536), Ivan Jelić, O nekim problemima stvaranja Narodne fronte u Hrvatskoj 1936. (537–547), Bogo Grafenauer, Teorija in praksa ljudskih štetij na Koroškem od srede 19. stoljetja do konca 1970. (549–565) i Rene Lovrenčić, Socijalni problemi u izradi prvog petogodišnjeg plana SSSR-a (567–585).

U četvrtu grupu ulaze: Oleg Mandić, Uz problem robovlasničke društveno-ekonomske formacije (21–35), Branislav Đurđev, Opaska o mjestu ranijih civilizacija i suvremene civilizacije u historiji čovječanstva (37–49), Vladimir Mošin, Filigranološka problematika i papir Dubrovačkog arhiva (51–59), Josip Lučić, Prilog pitanju historijske geografije (61–76) i Anđela Horvat, O kraljevskoj kruni na oltaru sv. Ladislava iz zagrebačke katedrale (233–240).

Razumije se da u okviru ovog prikaza nije ni moguće, a niti bi bilo potrebno, govoriti o svakom od navedenih priloga napose. Zato ću iz svake grupe izdvojiti nekoliko njih o kojima ću informirati čitaoce *Časopisa za suvremenu povijest*. Pri tome ću ipak nastojati da se nešto više zadržim na člancima koji se odnose na razdoblje druge polovice 19. i prvu polovicu 20. stoljeća, dakle na ono razdoblje na koje *Časopis za suvremenu povijest* stavlja težište.

Od priloga koje sam uvrstio u prvu, odnosno drugu grupu, upozorio bih na članak Tomislava Raukara, *Cives, habitatores fornenses* u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima (139–150), u kojem je autor, analizirajući statute (splitski, šibenski i zadarski) i notarske spise, pokušao utvrditi demografsku politiku srednjovjekovnih dalmatinskih komuna.

Uspoređujući odnose statuta navedenih dalmatinskih gradova prema temeljnim pravnim kategorijama stanovništva — *fornensis*, *habitor* i *civis* — Raukar zaključuje da je dalmatinski grad u srednjem vijeku, unatoč tome što pokazuje izrazitu tendenciju da se u ekonomskom i društvenom pogledu zatvori u svoje zidine, ipak vrlo otvoren prema strancima koje nastoji privući i zadržati na svom teritoriju. Takav stav prema strancima posljedica je, prema Raukarovu mišljenju, ekonomske strukture dalmatinske komune koja je nužno upućivala na suradnju s drugim komunama i regijama.

Josip Adamček u svom prilogu »Rovišćanski predijalci« (151–159) informira nas o postanku organizirane općine nižeg plemstva (predijalaca) na rovišćanskom vlastelinstvu a zatim govori o njihovoj borbi protiv vlastele potkraj 14. i na početku 15. stoljeća koja je završila njihovim ukmećivanjem.

Valja međutim dodati, a to je Adamček i istaknuo, da je borba između predijalaca i feudalne aristokracije na rovišćanskom vlastelinstvu samo jedan u nizu sličnih sukoba koji su pratili jedan od osnovnih društvenih procesa u hrvatskoj

povijesti u drugoj polovici 15. i na početku 16. stoljeća — proces jačanja i osamostaljivanja feudalne aristokracije.

Prilog Ivana Kampuša, Odnosi grofova Celjskih i zagrebačkog Gradeca (161—180), kao i prilog Igora Karamana, Zagrebački trgovci u 17. i 18. stoljeću (251—262), bave se pojedinim momentima iz povijesti Zagreba.

U svom radu Kampuš je govorio o razdoblju u kojem su zagrebačkim Gradecom vladali posljednji predstavnici obitelji Celjski koji su, kako je autor pokazao brojnim primjerima, grubo kršili samoupravu slobodnog kraljevskog grada, ugrožavajući pri tome imovinu i živote njegovih stanovnika.

Karaman u svom prilogu piše o ekonomskom, preciznije, trgovačkom životu Zagreba u razdoblju barokne obnove grada.

Od četiri priloga koji se odnose na period prve polovice 19. stoljeća spomenuo bih članak »Madžarsko-slavenske kulturne veze u prvoj polovini 19. stoljeća« (269—284) čiji je autor pokojni madžarski historičar Andre Arató. On je, potaknut time što historiografiji nedostaje rad koji bi u cijelosti obuhvatio i usporodio sve tipove kulturne suradnje između madžarskog i slavenskih naroda u prvoj polovici 19. stoljeća, u svom radu pokušao ukazati na neke aspekte te suradnje kako bi pružio poticaj za daljnja istraživanja. Pri tome je težište stavio na različite oblike suradnje na književnom polju.

Elinor Murray Despalatović također je objavila rad koji se odnosi na razdoblje prve polovice 19. stoljeća, točnije na period ilirskog pokreta. U članku s naslovom »Ljudevit Gaj između kulture i politike« (285—293) pokušala je odgovoriti na pitanje zašto Ljudevit Gaj postupno gubi poziciju vođe u drugoj fazi ilirskog pokreta (1842—1849).

Od članaka koji obrađuju pojedine probleme iz povijesti druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća potrebno je u prvom redu istaknuti izuzetno interesantnu, posebno s metodološkog aspekta — riječ je, naime, o pokušaju kvantitativne analize — raspravu Nikše Stančića, Odnos socijalnog porijekla i izbora svećeničkog odnosno svjetovnog zvanja kod učenika franjevačke gimnazije u Sinju 1854—1864. godine (319—330).

Svojom raspravom Stančić je, kako je istaknuo, egzaktnim podacima nastojao potvrditi u historiografiji uvriježenu konstataciju da se svećenstvo, koje je u Dalmaciji odigralo značajnu ulogu u političkom i društvenom životu u 19. stoljeću, posebno u razdoblju preporodnog pokreta, regrutiralo uglavnom iz siromašnijih društvenih slojeva.

Na temelju podataka o socijalnom porijeklu učenika, uzetih iz kataloga franjevačke gimnazije u Sinju, što se odnose na desetogodišnje razdoblje (1854—1864) Stančić je utvrdio strukturu učenika koji su se u toku školovanja odlučili za svećeničko zvanje. Pri tome je posebno utvrdio strukturu onih gimnazijalaca koji su izabrali zvanje svjetovnog svećenika, odnosno onih koji su namjeravali stupiti u franjevački red.

Uspoređujući utvrđene strukture, Stančić zaključuje da su se i svjetovno svećenstvo i franjevci u Dalmaciji u 19. stoljeću regrutirali pretežno iz nižih društvenih slojeva, s jedinom razlikom što budući pripadnici franjevačkog reda potječu većinom sa sela, dakle iz zemljoradničkih obitelji, dok svjetovno svećenstvo svoj podmladak prima uglavnom iz gradskih sredina, i to podjednako iz zemljoradničkih obitelji i iz obitelji s građanskim zanimanjem.

U raspravi koju je objavila pod naslovom »'Ideja jugoslovenstva' Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860—1862)« (331—345) Mirjana Gross je prije svega utvrdila da su okvir ideološkom sustavu Račkoga — koji se, kako pretpostavlja, počeo oblikovati već pedesetih godina u vezi s njegovim istraživanjem slavenske pismenosti i djelatnosti Ćirila i Metoda i koji je Rački cjelovito formulirao u razdoblju 1860—1862. u historijskim radovima te u člancima u *Pozoru* — davale liberalne građanske ideje u romantičko slavenskoj varijanti na jednoj, te liberalni katolicizam na drugoj strani. Zatim je detaljno razmotrila »ideju jugoslovenstva« — središte njegove ideologije. Treba naglasiti da je pri tome nastojala obuhvatiti je na sva tri njena nivoa: slavenstvu, jugoslovenstvu i hrvatstvu.

Pišući o osnovnim obilježjima ideologije koja je, kako je konstatala, u razdoblju svoje formulacije, uslijed društvenih i političkih prilika, mogla funkcionirati samo kao hrvatska nacionalna integraciona ideologija, M. Gross je posebnu pažnju poklonila pitanju odnosa između Hrvata i Srba koje, prema njezinom mišljenju, zauzima središnje mjesto u jugoslovenstvu Račkoga. U vezi s time istakla je kako je Rački, prije svega na osnovi zajedničkog jezika, Hrvate i Srbe interpretirao kao jedan narod, tj. kao dva plemena jednog naroda koja su unatoč tome što su vjekovima živjela i razvijala se u različitim političkim okvirima uspjela očuvati elemente zajedničke im »baštine«, iako valja uzeti u obzir to da su poviješću stekli i poseban »imetak«. Rački je dakle, prema riječima M. Gross, nastojao uskladiti posebne »imeteke« i zajedničku »baštinu« Hrvata i Srba. Njegov ideološki sustav, zaključuje ona, odražava težnju Račkog da produbljuje i uvećava »imetak« hrvatskog naroda te da mu stvaranjem uvjeta za zbližavanje na kulturnom i političkom polju osigura podlogu za postupno spajanje s »imetkom« srpskog naroda.

Napokon, valja upozoriti i na to da je M. Gross u svojoj raspravi posebno ukazala na značenje i karakter interpretacije povijesti hrvatskog naroda u oblikovanju »ideje jugoslovenstva«.

U raspravi »O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća« (347—364) Petar Strčić piše o intenzivnom prodiru pravaške ideologije i o njezinom funkcioniranju u političkom životu Istre i Kvarnerskih otoka potkraj šezdesetih i na početku sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Svojim radom autor je, kako je istaknuo, nastojao ispraviti, prema njegovom mišljenju, netočnu interpretaciju prema kojoj se pravaštvo u tim krajevima javlja tek osamdesetih godina 19. stoljeća s mladom, školovanom generacijom koja počinje zauzimati ključne pozicije u organiziranom političkom pokretu.

Charles Jelavich autor je članka »Zemljopis Srbije i srpskih zemalja; an episode in Austro-Serbian relations, 1907—1912.« (419—429) u kojem nas informira o problemu što je u odnosima između Austro-Ugarske Monarhije i Srbije nastao oko udžbenika geografije za četvrti razred osnovne škole »Zemljopis Srbije i srpskih zemalja« (1902) kojeg su autori — Mihajlo Jović i D. J. Putniković — napisali u duhu srpskog nacionalizma a sa stajališta antiaustrijske propagande, i koji, kako je istaknuo, osim što odražava shvaćanja srpskoga političkog vodstva, jasno ukazuje na to kakva je bila klima u kojoj je odgajana mlada generacija koja će nakon 1918. postati aktivni sudionik u političkom životu.

Dvojica autora, Dragoslav Janković i Dragovan Šepić, objelodanili su radove koji se odnose na djelatnost Jugoslavenskog odbora. Prvi je u prilogu »O odnosima Jugoslavenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini« (455—468), polazeći od konstatacije da je Jugoslavenski odbor od osnivanja pa sve do 1917. u mnogo čemu ovisio o srpskoj vladi i slijedio njenu politiku, pokušao ukazati na ona pitanja oko kojih su Jugoslavenski odbor i srpska vlada bili angažirani 1916. godine. Riječ je u prvom redu o pitanju izvora dobrovoljačkih snaga za popunjavanje srpske vojske nakon njezina sloma 1915. godine, zatim o pogledima na ujedinjenje i na tip buduće države, i napokon o problemu oko Dalmacije i odnosa prema Italiji. Pri tome je autor nastojao istaknuti razlike u gledištima koje su prema tim pitanjima zauzeli Jugoslavenski odbor odnosno srpska vlada.

U prilogu pod naslovom »Stav Jugoslavenskog odbora prema Stockholmskoj konferenciji 1917. godine« (469—480) Dragovan Šepić piše o odnosu Jugoslavenskog odbora prema međunarodnoj socijalističkoj konferenciji održanoj u Stockholmu, ukazujući posebno na to da je gledište Odbora na Stockholmsku konferenciju bitno utjecalo na formiranje njegovog stava prema socijalističkim snagama posebno prema jugoslavenskim socijalistima.

U radu »Obilježja 'Gospodarske sloge' u početku njezine djelatnosti« (493—502) Marijan Matićka je, uzimajući u obzir strukturu i položaj seljaštva, utvrdio da akcije »Gospodarske sloge«, koje su imale omogućiti organiziranje seljaštva i u gospodarskom i u političkom smislu, a koje su se u praksi sastojale, uglavnom, u pokušajima da se povise cijene poljoprivrednih proizvoda te da se riješe neka pitanja seljačkog života, golemoj većini seljaštva nisu donijele značajnije promjene. Isto tako, zaključuje autor, njima se nisu mogli izmijeniti ekonomski odnosi koji su uzrokovali nepovoljan položaj većine seljaka.

Napokon, upozorio bih na članak koji sam svrstao u četvrtu skupinu, a koji se odnosi na jedan od osnovnih problema metodologije povijesti — problem periodizacije.

Riječ je o radu Olega Mandića »Uz problem robovlasničke društveno-ekonomske formacije« (21—35) u kojem autor izražava kritički stav prema Engelsovoj tvrdnji da je robovlasnička ekonomsko-društvena formacija karakteristična etapa u razvoju svih društava i da je upravo pojava ropstva predstavljala prvu podjelu društva na klasu eksploatiranih i klasu eksploatatora. Uzme li se u obzir konkretni razvoj društva, istakao je Mandić, nameće se zaključak da se ropstvo ne može smatrati osnovnom karakteristikom društava u starom vijeku, te da prema tome pojam robovlasničke društveno-ekonomske formacije kojim ih se u shemama nastoji objediniti nije opravdan.

Mario Strecha